

svoje napade na radničke kulturne i društvene ustanove, triput su napali i zapalili Radničku komoru, dvaput »Lavoratore«, a sistematski su uništavali prostorijske radničkih kulturnih kružoka (»circoli di coltura«).

Kad je u oktobru 1922 izvršen »pohod na Rim«, u Trstu nije došlo ni do kakvih važnijih promjena, jer je fašizam ondje već stvarno vladao. Prijenos vlasti je bio proslavljen još uoči pohoda na svečanom banketu što ga je priredio Mosconi, koji je, kao što je kasnije pisao sam Giuanta, »savršeno shvatio dragocjenu funkciju fašizma u Julijskoj Krajini i pomagao ga u granicama, koje mu je njegova služba dopuštala«.

Silvestrijeva knjiga nije ni opširna ni iscrpna (ima svega 159 str.), ali ipak predstavlja ozbiljan pokušaj da se sistematski prikaže razvoj političkih prilika u Trstu od dolaska talijanske vojske do uspona fašizma na vlast i ispituju uvjeti, koji su fašizmu omogućili da se u Julijskoj Krajini afirmira mnogo prije nego u drugim talijanskim provincijama. Silvestri je znao dobro povezati psihološke i ekonomske faktore, koji su fašizmu olakšali pobjedu, i ući u dublju analizu iracionalnog talijanskog nacionalizma u Trstu i Istri i politike talijanskih vlasti prema Slavenima, koja je bila njime inspirirana. Stoga tu knjigu treba shvatiti ne samo kao prilog proučavanju političkih prilika, što su dovele do tako rane afirmacije fašizma u Trstu, nego i kao prilog naučnoj diskusiji o jugoslavensko-talijanskim odnosima u Trstu, Slovenskom Primorju i Istri, koju je tako briljantno još 1910. otvorio jedan drugi Trščanin, Angelo Vivante, u svojoj knjizi »Irredentismo adriatico«.

Dragovan Šepić

VOJISLAV J. VUČKOVIĆ, NEUSPELA POLITIČKA AKCIJA MATIJE BANA
1860—1861. ISTORISKI ČASOPIS IX—X, Beograd 1960, str. 381—409.

Članak V. J. Vučkovića bavi se političkom aktivnošću Matije Bana 1848, 1853, 1858 i 1860. Autor daje podatke za reviziju starijih pozitivnih sudova o političkoj aktivnosti Banovoj 1848, a posebno se bavi t. zv. političkim sporazumima Hrvata i Srba 1860, sve to na temelju Banove ostavštine i to pretežno na temelju koncepata njegovih pisama, o kojima kaže, da im »originali nisu nađeni, a za koje nema dokaza ni da su otposlana niti da je na njih odgovoreno« (str. 385). U vezi s time postavlja se pitanje: kako treba shvatiti projekt o suradnji Srba i Hrvata, sačuvan u Banovoj ostavštini. Autor je u svome radu uzimao u obzir radove o srpsko-hrvatskim odnosima 1860/1, među njima Lj. Durkovića, Srbijansko-crnogorska saradnja (1830—1851) Pos. izd. I. I. SAN, knj. 6, 1957, i Drag. Stranjaković, Rusija i prvi politički pismeni sporazum između Srba i Hrvata 1860 godine (Glasnik Srpske pravoslavne crkve, br. 9, za septembar 1957), koji radovi donose dva (u detaljima različita) teksta toga sporazuma.

Banovu aktivnost u tome slučaju trebalo bi, po mome mišljenju, povezati s propagandnim radom Srbije odnosno srpskom obavještajnom službom i u Hrvatskoj. Autor to ne čini, ali zato upozorava na neistinite navode i nelojalne postupke Bana, i što se tiče srpsko-hrvatskih odnosa i što se tiče srpske politike — prije 1860/1.

Prema tim ispitivanjima izlazi, da Ban nije 1848 primio obećanje Jelačića o »zajedničkoj akciji na oslobođenju Slovena u Turskoj« i da su povoljne ocjene u našoj historiografiji o zaslugi Bana zakontakt Srbije i Hrvatske 1848 osnovane na Banovoj laži, jer se odnosni razgovor s Jelačićem nije mogao održati, ni vremenski ni prostorno. U nastavku svoga rada, autor će pokazati, da to nije bila posljednja Banova proizvoljna tvrdnja, a pokazat će i to, da je i dokumenat o srpsko-hrvatskom »ugovoru« iz 1860 — kao i tvrdnja iz 1848 — vezana o Bosnu; s nekog razloga autor ne iznosi inače važnu činjenicu, da je Ban bio određeno vrijeme jedan od izvršnih organa u srpskom aparatu za propagandu u susjednim zemljama,¹ da je dakle imao uvida u povjerljive poslove srpske vlade. Autor je propustio pretpostaviti, da je Ban pritom mogao imati i određene koncepcije o problemima »susjednih zemalja« u vezi sa Srbijom, pri čemu je mogao pasti u napast, da svoje koncepcije proturi na mjestu i u vrijeme, kad bi se za to pružila dobra zgoda. »Zgodu« bi nalazio prije svega u međunarodnoj situaciji, kao što se vidi u dva slučaja koja autor iznosi (1858 i 1860).

U Banovim konceptima sadržane su i vijesti o dogovorima i suradnji s Hrvatima namijenjene ruskom poslaniku u Beču V. Balabinu, zatim I. S. Aksakovu, a i knezu Mihajlu. Aksakovu je Ban namijenio vijest, da su Hrvati krajem 1860, nakon ranijih dogovora, poslali u Beograd Paju Čavlovića kao svog izaslanika i da je ovoga primio knez Mihajlo, po čijem nalogu su se u zatvorenom krugu povjerljivih ljudi imali »ratificirati« uvjeti za srpsko-hrvatski sporazum, kakve je Ban iznio Hrvatima u jesen 1860. Takvi »uslovi srpsko-hrvatskog sporazuma« kakve je Ban podnio u Zagrebu 1860 — a da se u članku iz citiranih navoda detalji uvjeta iz jeseni 1860 nigdje ne vide — zabilježeni su kod Bana pod datumom 11. XII. 1860.

Uvod »sporazuma«² (prema Vučkovićevom tekstu) radi o potrebi ujedinjenja južnih Slavena na bazi federacije. Od 14 točaka (»Osnovi«) autor pokazuje sadržaj 2., 5., 6., 7., 8. i 14. točke od kojih 2., 5. i 6. idu ususret ruskim panslavističkim tezama (Ban je taj plan prijavio Aksakovu 9. I. 1861, prema Vučkovićevoj informaciji): južno-slavenska država bit će dio »sve-slavjanske federacije«, ćirilica i istočni obredi za katoličku crkvu — sve to ide u prilog slavenofilske koncepcije o sveslavenstvu i pravoslavlju. To su koncesije velikoj sili zaštitnici. Predviđeno je to, kao što treba pretpostaviti, kao ustupak u Rusiju za njenu, kako se predvidjelo, neutralnost u nekom ratu protiv Austrije. Dalje, Srbija se tu odriče perspektive potpune samostalnosti, pa ulazi u slavensku federaciju, ali zato dobiva i hrvatske zemlje južno od Cetine zajedno s otocima (točka 7. i 8.). Pustivši po strani pitanje, koliko se za Hrvate isplatilo mijenjati državnu svezu pod cijenom gubitka teritorija (o Bosni, Sloveniji i Bugarskoj autor u svom prikazu »sporazuma« ništa ne kaže), a za Srbe ući u rusku federaciju, postavlja se posve načelno pitanje: u kakvoj se situaciji imao provesti plan, odnosno kad je trebalo da »ugovor« stupi na snagu i uz koje uvjete, i što se u datoj situaciji ima smatrati uzajamnim obvezama. Ustvari, svega toga u Banovom nacrtu nema. Ali ima nedosljednosti u autorovoj interpretaciji

¹ D. Stranjaković, *Politička propaganda Srbije u jugoslovenskim pokrajinama 1844-1858* godine, Beograd 1936, str. 4, 12, 19, 23.

² D. Stranjaković, *Rusija i prvi politički pismeni sporazum između Srba i Hrvata 1860* godine, *Glasnik srpske pravoslavne crkve*, 1957, br. 9; taj Stranjakovićev tekst »ugovora« ne nalazi se u Banovim hartijama; tu je jedan drugi prepis nepoznatim rukopisom«. Ima li ova napomena pisca značiti, da se oba ta teksta sadržajno ne podudaraju?

toga teksta: autor piše o ratifikaciji, t. j. potvrdi *uvjeta*, a o funkciji Bana i Čavlovića u međusobnim odnosima Srba i Hrvata kaže, da se »utvrđuju ugovorom«. U stvari, ne ulazeći u sadržaj »Osnova«, a mimo svoje vlastite dvostruke stilizacije o »ratifikaciji uslova« i »ugovoru«, Vučković smatra, da se o ugovoru ne može govoriti, jer se ne vidi tko su partneri, niti ima potpisa.

Taj dokumenat u ostavštini Bana (nije pisan njegovom rukom) mogao bi se, po mom mišljenju, smatrati samo dokazom o razgovorima s ljudima oko »Pozora« — taj se spominje u t. 12. »Osnova« — iz kojih je razgovora Ban, čini se, samovoljno i samovoljno izdvojio jednu od niza verzija za srpsko-hrvatsku suradnju u tom času.³

Autoru veoma smeta Banova informacija, da su Hrvati Bana odabrali ze vezu sa sardinskom vladom i nisu pomišljali na svog izaslanika.⁴ Tu liniju svoje kritike »ugovora« kao dokaza o sporazumu 1860/61 pisac nije nastavio, a pomalo i griješi kad kaže, da se u t. 12 »Osnova« radilo »o Hrvatima okupljenim u Narodnoj stran-

³ U t. 13 teksta, što ga je objelodanio Stranjaković, kaže se: »Kao što je g. Ban došao u Hrvatsku da predloži ove osnove koji su primljeni, tako da će i jedan Hrvat biti poslan u Srbiju da iste osnove ratificira« (potertala Lj. K.). Ako se kaže, da će Hrvat biti poslan (Čavlović je imenovan povjerenikom Srba kod Hrvata, t. 14), a Ban je »došao u Hrvatsku da predloži ove osnove« (t. 13), onda to znači, prema tekstu dokumenta, da Hrvat još nije došao ili i da je Ban povjerenik, ali ne i eventualni ratifikator Hrvata, jer će Hrvat »biti poslan«. Durkovićev dokument, a svakako ga valja vezati sa Stranjakovićevim, ima drugi poredak u t. 13 i 14: i tu je Ban »predstavnik Hrvata kod Srba«, a Srbe će u Hrvatskoj predstavljati neki (neimenovani) Hrvat (t. 13). Odmah u t. 14 kaže se dalje, da je jedan Srbin ugovarao osnove u Hrvatskoj (iz Vučkovića se vidi, da je taj »Srbin« bio Ban; a predviđa se, da će jedan Hrvat doći u Srbiju »da na ove osnove pristane konačno«. Kako je u Stranjakovićevom tekstu Čavlović povjerenik Srba kod Hrvata, Ban je »poverenik Hrvata kod Srba«, a »Hrvat će biti poslan«, onda je jasno, da je upravo Ban zastupao Hrvate, što je nonsens. U Stranjakovićevom tekstu izlazi da Ban najprije zastupa Srbe (t. 13), a zatim Hrvate t. 14), a u Durkovićevom najprije Hrvate (t. 13), pa onda (prešutno) Srbe — znači i Srbe i Hrvate. To i odgovara rezultatima Vučkovićevih ispitivanja, da se radi o Banovoj osnovi, a ne o nekoj vrsti diplomatskog svršenog čina.

⁴ Autor nije bio najsretnije ruke, kad je pomislio na Kvaternika kao vanjskopoličkog emisara »Narodne stranke« u 2. pol 1860; koliko se zna, do kontakta Strossmayera i Kvaternika došlo je u vezi s Kvaternikovim napuštanjem vanjskopoličke agitacije i s njegovim obraćanjem unutarnjim pitanjima Hrvatske i Monarhije. Kvaternikova je osnovna linija pritom bila, u odnosu na Beč, borba protiv Mađara, dok je javno mišljenje u Hrvatskoj još početkom 1861 pa i nakon otvaranja sabora u aprilu 1861 bilo za suradnju s Mađarima. Kad su politički prvaci naglo prekinuli promađarski kurs, za saborovanja 1861, došlo je do prekida Kvaternika i Starčevića s drugim patriotima. Suradnja Kvaternika (i Starčevića) sa Strossmayerom imala se okušati u unutarnjepoličkom kursu prema Beču (izgledi za tako nešto otvoreni su Oktobarskom diplomom). Do odluke, koja je pala za sabora 1861, između Kvaternika i Strossmayera postojao je odnos prijateljskog uvjeravanja, ali ne i povjerenja. Može se čak reći, da je Strossmayerovo nastojanje oko Kvaternika išlo na predobivanje za domaću, austrijsku konsolidaciju. Zasad nema traga o kakvim vanjskopoličkim uzajamnim kombinacijama Strossmayera i Kvaternika, ali je činjenica, da se »Pozor« 1860 oduševljavao Garibaldijem i nije štedio informacija o ratnom požaru, koji treba da u Evropi plane u proljeće 1861. Sam Kvaternik (ne i Starčević) privremeno je napustio i talijanske i francuske i emigrantske mađarske kombinacije, u očekivanju i želji da sabor 1861 učvrsti Hrvatsku iznutra. Njegova dotadašnja iskustva u inozemstvu pokazala su, da se van granica Monarhije hrvatsko pitanje suviše usko veže s mađarskim (na Zapadu) odnosno sa srpskim (u Rusiji), pa je njegova želja i cilj bio, da se hrvatsvo kao takvo najprije afirmira na svom saboru. Takav jedan zadatak, koji je u krajnjoj liniji išao za stvaranjem jedinstvenog i čvrstog patriotskog stava sabora — pri čem se ne bi i nipošto nisu (na saboru) gubili iz vida međunarodni odnosi — tražio je i vremena i truda i dosljednosti; zbog svojih iskustava i svog neposrednog zadatka, Kvaternik nije u drugoj polovini 1860 mogao postati emisarom neke druge, osim neke svoje stranke.

ci«. Narodna stranka, u opreci prema Samostalnoj i Pravaškoj, postaje na saboru 1861. Nakon ukidanja apsolutizma stranke još nisu bile izdiferencirane, ima samo planova, općenite suradnje, uglavnom koncepcija pojedinaca, koje se i mijenjaju sa situacijama, tako da se ni budućoj Narodnoj stranci ne može pripisati plan o diobi Dalmacije na Cetini. Sam »Pozor« imao je 1860 kao suradnika i Starčevića, Kvaternik je slao instrukcije suradniku »Pozora« J. Prausu, a Strossmayer je želio da Kvaternik obradi srpsko pitanje u posebnoj brošuri. Ta se suradnja patriota razbila za saborovanja 1861.

Vučkovića s pravom smeta i to, što osim Banovih ne nalazi nikakvih drugih vijesti o »ugovoru« — a nikakve potvrde sa strane ličnosti koje su navodno bile svjedoci prilikom ratificiranja »ugovora«. Pritom ga ne bi trebalo smetati kad, uostalom krivo, kaže da je Čavlović, Srbin iz Hrvatske, došao »ratificirati« »ugovor« u ime Hrvata. Očividno, njegova ograda od Čavlovića kao kompetentnog patriote ne će značiti, da Srbi iz Hrvatske ne mogu biti vlasni ili sposobni da rade na rješavanju hrvatskog pitanja u jugoslavenskom ili kojem drugom smjeru — što bi bio apsurd — nego je u njegovoj primjedbi o Čavloviću sadržan sud (str. 403), da je »ugovor« bio veoma povoljan za Srbe, a znatno nepovoljniji za Hrvate, zbog teritorijalnih i kulturnih koncesija, tako nepovoljan, da ga ne bi mogao podržati ni jedan Hrvat.

Spis u Banovoj ostavštini ne pruža nikakav dokaz za sporazum Srba i Hrvata tada, zaključuje pisac, a ako je do odlučnih razgovora (u Beogradu) i došlo, izlaže pisac dalje, ne će biti da je bilo onako, kako to prikazuje Ban. Stvar se vjerojatno odvijala između njega i Čavlovića, a sve ličnosti tobože prisutne »ratifikaciji« nisu ondje bile. Tu se vidi i smisao riječi »ratifikacija« kod Bana: upravo visoki državni službenici, koje Ban navodi kao svjedoke čina, bili bi organ ratifikacije (t. j. potvrde za pogodbu ili »uslove«) sa strane srpske vlade. Oni su tu, kako Vučković pretpostavlja, izmišljeni naprosto zato, jer čitalac Banova izvještaja, konkretno Aksakov, ne bi mogao zamisliti da bi ikakvi Hrvati pristali na takav ugovor bez znanja i zalaganja srpske vlade. Oni su dakle izmišljeni kao svjedoci i ma da ih je Ban nabrojio petoricu (u tekstu kod Vučkovića), u njihovoj ostavštini nije nađen ni trag Banovu poslu. Vučković i inače pokazuje, da je Ban pretjerao odnosno lagao u izvještajima za Ruse o sporazumu s Hrvatima, kao i o svom kontaktu s knezom, koji, koliko se zna, kao ni njegovi bliski suradnici, ništa nije znao o sporazumu s Hrvatima. To se dade zaključiti i iz onog Vučkovićevega navoda, da je Ban u siječnju 1861 tražio nove argumente i načina da predobije srpsku vladu da novčano pomogne njegov plan. U isto vrijeme Vučković stavlja i njegov podnesak vladi, gdje Ban predlaže, da se pošalje agent u Turin, jer »da Sardinija ima nameru da izvrši diverziju preko Bosne, koju će obećati Hrvatima kao nagradu za podršku diverzantskoj operaciji«, u čemu je vidio »velike opasnosti za naše srpske namere« (taj koncept nema datum). Pustivši po strani pitanje datiranja toga koncepta i njegova broja u Banovoj ostavštini, važna je autorova konstatacija, da Ban, obraćajući se srpskoj vladi, ne spominje nigdje »ugovor« s Hrvatima, pa da ga, dakle, nije ni bilo. Naime, teško je zamisliti, kako bi Ban, koji je osnovao odbor za osvajanje Bosne za Srbiju, koji je također najavljivao slogu s Hrvatima i koji je knezu pismeno saopćio, da je izliječio Hrvate od separatizma, mogao da sklapa ugovor s Hrvatima, a da ne raščisti pitanje Bosne — povoljno i za Srbiju.

Da je takova pogodba sklopljena, ma s kim, on bi to iznio — nije je dakle bilo — i to se može naročito pouzdano zaključiti, ako se navod o Bosni kao talijanskoj nagradi za Hrvate treba i može datirati »uskoro poslie« 24. I. 1861.

U autorovoj noti br. 64 (str. 402), gdje se kaže, da je Ban u takvoj talijansko-hrvatskoj spregi oko Bosne alarmirao svog čovjeka u Moskvi, koji je bio njegova veza s Aksakovim, stoji, da je Ban tom prilikom (9. I. 1861?) spominjao ugovor s Hrvatima i također prigovarao ruskoj brošuri »Pismo Srbima«, jer da će ozlovoljiti Hrvate (u »Pismu Srbima« se, među ostalim, samo pravoslavne Slavene proglašava pouzdanim članovima buduće slavenske zajednice). Očevidno je, da je i Vučković te podatke shvatio kao dokaz, da je bilo Banovih razgovora s Hrvatima, ako nije bilo ugovora, a da u te »Hrvate« svakako treba računati i Čavlovića, ma da je bio Srbin; bitno je bilo, da je Čavlović mogao znati hrvatske probleme i šta Hrvati o njima misle.

Ako dakle Ban, poslije svega napisanoga i učinjenoga na hrvatskoj liniji, u januaru 1861 strahuje za Bosnu, onda i njegov *politički plan* dobiva na jasnoći: u situaciji, kad je hrvatsko-mađarsko-talijanska suradnja mogla da Hrvatima donese Bosnu, trebalo je ispitati što Hrvati kane, kakve su namjere Austrije, uklopiti Srbiju u eventualne hrvatske planove za slučaj austro-alijanskog rata, ili ih onemogućiti, ako se ne bi dali vezati o srpske. Sve to pod pretpostavkom da velika sila Rusija bude benevolentna. Da bi ona bila i ostala benevolentna, trebalo je da »Hrvati« prime što više oznaka zdravih pravoslavaca, pa zato Ban i javlja u Rusiju te, a ne pravne stvari o ugovoru s Hrvatima. Pravoslavna Rusija ne treba da se boji narodnih pokreta na jugu, kad su oni i u znaku pravoslavlja i na očevidnu korist Srbije. Neka tu bude spomenuto, da su i ruski učenjaci smatrali tada Dalmaciju srpskom zemljom.⁵ Kako je Ban u isto vrijeme Aksakova posredno upozoravao na sardinsko-bosansku kombinaciju, evidentna je potka Banove političke osnove: u borbi za Bosnu iskoristiti ili izolirati hrvatsko pitanje — uz rusku pomoć — za slučaj austro-talijanskog rata. Treba imati na umu, da se tako Banova koncepcija može formulirati zato, jer se može uzeti kao dokazano da, prema Vučkoviću, »ugovora« s Hrvatima nije bilo (po tom ugovoru, i kod Durkovića t. 7 i kod Stranjakovića t. 7, Bosna se dijeli na Vrbasu, ali i Dalmacija na — Cetini).

Kako Ban nije dobio ni konačno odobrenje ruske, a ni srpske vlade, nastavio je samo svoj novinarski rad za srpsku vladu, kao privatno lice, a vlada je podupirala i zadržala vezu s članovima njegovog »bosanskog« odbora. Ne htijući da i Banovu koncepciju i poteze i blagonaklon stav srpske vlade prema njegovom Odboru shvati kao prilično logično nadovezivanje na interes ruskih agenata, prije svega, za Bosnu, u vremenu prije i za vrijeme Banove operacije, svakako bez ikakvih oficijelnih veza i tragova, Vučković oprezno postavlja mogućnost, da je srpska vlada »poverovala u interesovanje Rusije za Odbor«. Banov plan za Srbiju i »ugovor« s Hrvatima unutar toga plana imali su da se priznaju ili čak i oforme tek kad bi u određenim prilikama bili kadri da donesu stvarnu korist političkom faktoru u čijem su interesu zamišljeni. To se vidi iz činjenice, da je Ban zadržan

⁵ M a k u š e v, Zadunajskie i adriatičeskie Slavjane, S. Peterburg 1867, str. 214—217.

u svojoj odgovornoj, ma da privatnoj službi, kolikogod pisac članka ističe da drugi članovi odbora nisu više, po svojoj prilici, sudjelovali u nacionalnoj propagandi Srbije, a Čavlović je čak 1866 i posve prekinuo sa Srbijom. Najposlije, da funkcija Bana, za kojega Vučković izričito ne kaže, da više ne sudjeluje u propagandnom radu Srbije, nije bila bez težine, vidi se na primjeru njegove novinarske suradnje u »Revue Orientale« 1867.⁶ Zato piščev zaključak, koji bi trebao da bude ocjena i Banove akcije (iz Garašaninova pera), nije potpun, t. j. jednostran je: on znači, da je Garašaniin pomišljao na reorganizaciju propagandne službe, a nipošto na to, da ne će da je ima i da se njome služi.

Dakle, ne valja Banovu akciju odvajati od propagandne akcije srpske vlade. Isto tako ne valja ni aktere neuspjele političke akcije Matije Bana izolirati od nekih drugih akcija i aktera, koji također nisu uspjeli — a bili su također u kontaktu sa srpskom vladom, službeno ili privatno. Antonije Orešković je već u proljeće 1862 (ako se već ne želi vjerovati njegovim iskazima za g. 1859)⁷ aktivan na terenu, što ga je zbog ruskog uzmaca, u vezi s Banom, trebalo g. 1861 »hladiti«, i u nekoj vezi baš s Čavlovićem, kako se može zaključiti iz jednog navoda u Kvaternikovom dnevniku (rukopis):⁸ »U to baš doba, kad se u Zagrebu bavim usljed toga pisma (pismo jednog Kvaternikovog znanca: »radilo se je o turskih bolje srpskih stvarih u Beogradu spremajućih se« tj. sredinom marta 1862; Lj. K.), eto ti župnika Relkovića iz Granice k meni, koji mi stao govoriti o Oreškoviću;⁹ njegovoj nakanj udariti u Bosnu; kako bi me on rado poznao; pa me kao važnijega politikera popita: što ja do toga držim, da bi jih svjetovao?

Odgovorim mu: da ništ nedržim do toga svega; da, ako oni zbilja što misle učiniti u tom smislu, da su za sažaliti; da je Šokčević o svih tih stvarih savršeno ubavijestjen; da jih Austrija pusti slobodno raditi, dok joj bolje nenasjednu, ili — u najboljem slučaju — da kesten svojim prklji iz žeravice za nju povade u Bosni. — Pozorna ga učinih, kako Čavlović javno po Kavanah grozi se sa Oreškovićem; neka paze u čijih su rukuh, itd. Ja jim dakle poručih po Relkoviću, da se vraga kane; Da Europa sad takove experimente u korjenu bi udušila, jer im nezna ni počela, ni kraja. — A čudio sam mu se, kad opitav me za nuždni novac za takova toli grozna poduzetja, mnijaše, da je 30.000 fr. dovoljno! — Vidi se, kakovi su to poduzetnici, i politički umjetnici!! — Time odustih Relkovića, koji obeća biti opreznijim u buduće, ako

⁶ Up. moj članak: Prilog politici hrvatske opozicije 1865-1868, HZ X, 1957, str. 61 i d. Up. i sud o Banu u raspravi M. Ekmečića, Pokušaji organizovanja ustanka u Bosni 1860-1862 godine, Godišnjak Istoriskog društva BiH IX, 1958, str. 80.

⁷ »Neposredno duž granice Bosne i Hercegovine, od Dubrovnika do Broda na Savi kao i na tri mesta više u pozadnosti, budu organizovani odbori, kojima je u zadatku bilo da snabdevaju s oružjem i municijom Bosnu i Hercegovinu. Oružje se pribavljalo neposredno od okolna naroda, a posredno preko glavnih odbora u pozadnosti. Trebalo je proturiti iz ruke u ruku sve dalje unutrašnjost Bosne i čuvati skriveno do zakazana momenta. U toku 3 do 4 meseca bili su Bosanska Krajina i znatan deo Posavine već prilično snabdeveni oružjem i municijom, ma da se na tu celj nije utrošila ni para sa strane. Sve troškove podmirivali su odbori prizrežom tajno razrezanim i prikupljenim po Hrvatskoj i Dalmaciji«. (A. Orešković, Malo više svetlosti povodom brošure »Knjaz Mihajlo i zajednička radnja balkanskih naroda«, Beograd 1895, str. 23).

⁸ Zapis iz 1863, u Parizu, Dnevnik (rukopis).

⁹ Orešković je 31. V. 1862 dao ostavku na službi u austrijskoj vojsci i prešao u Srbiju.

nije i on samo kakov austrijski veoma tajni špion. — Orešković sa svojom današnjom i austrijskom sudbom mogao se je uvjeriti, je li nisam imao pravo tako Relkovića savjetovati... »

Ako se uzme u obzir Oreškovićev navod o organizaciji odbora na austrijskoj granici kao pripremu za evropski rat koji se predviđao, Banovi navodi o »odborima« za 1860/1 i Čavlovićevo pozivanje na Oreškovića 1862, vidi se neka veza, koju bi ponajprije trebalo svesti na težnje domaćih patriota, da južni Slaveni treba da na neki način iskoriste međunarodnu situaciju, kad se činilo, da će Rusija u sukobu Austrije i Italije možda postupati suprotno prema Austriji, negoli je postupala 1849, nakon pouke što ju je dobila od Austrije za Krimskog rata. A ako to ne, da će Rusija možda dopustiti da njeni suplemenici, na račun Turske, zaposjednu bosansku enklavu, na ovaj ili onaj način. Tavke su mogle biti težnje patriota, i pisac članka ipak dopušta (str. 391), da su lične težnje mogle voditi i Bana.

Nema sumnje — jedna je stvar težnja i nastojanje patriota i agenata, a drugo je pitanje, kako su službeni i mjerodavni, da se ne kaže odgovorni faktori, srpska vlada ili patriote u Hrvatskoj, mogli da rade. Srpska kneževina vezana je međunarodnim položajem i mora računati na odnos sila pod čijom se zaštitom razvija, a hrvatski političari morali su 1860/61 računati s perspektivom nagodbe i uspostave snošljivih odnosa s Bečom,¹⁰ a poslije toga s međunarodnom situacijom kakva je bila i kako se mogla razviti.

Najopćenitije rečeno, Banova osnova o oslobođenju Bosne i ostalome, znači i poticanje pitanja slavenskog juga na međunarodnome a možda i domaćem planu u situaciji, koju i autor dobro, iako ne iscrpno, karakterizira: kad se očekivao novi austro-talijanski rat (str. 395). Ne bi bilo na odmet, da se moglo više reći o francuskoj i talijanskoj komponenti u međunarodnoj situaciji (planovi Cavoura s mađarskom emigracijom 1860/1, a ponešto i mišljenje francuskog cara o Srbiji iz početka 1862), što napominjem u vezi s podacima o »odborima« u Hrvatskoj, Oreškoviću i Bosni 1859—62. Ti bi podaci o međunarodnim faktorima zacijelo dali drugi smisao Banovoj težnji da postigne finansijsku pomoć bilo od Rusije, bilo od Austrije (str. 391), odnosno naveli bi autora na drugačiji sud o Banovoj spremnosti da traži novac i od sardinske (str. 395) odnosno francuske vlade (str. 404). Tako bi autorov sud o Banu: da je bio »gotov žrtvovati svoja politička načela državi koja mu da bolju cenu« (str. 391), ispao drugačije. Po mome mišljenju bitna je za Banove planove — koji su išli i za stvaranjem jugoslavenske države — njegova ocjena međunarodne situacije i u toj situaciji položaj Bosne, a Ban »čovjek bujne mašte«, kome je do »izvesne koristi«, dolazi u drugi plan. Nitko ne će osporiti, da su prema međunarodnim i unutarnjim odnosima, i Rusija i Austrija i Sardinija i Francuska (a ne može se ni Englesku pustiti po strani), imale interesa na našem terenu, i da bi svaka od njih za svoju eventualnu pomoć tražila svoju korist. Ne treba da u planovima, koji su nastali i iz kompleksnog uočavanja problematike slavenskog juga, sablažnjavaju historičara koristi, koje autori planova stavljaju u izgled eventualnim mentorima. Ban je privatno lice i služi se argumentima kakvim se ne bi mogao služiti član neke vlade (»buduća konfederacija sviju Slovena«) — u interesu Rusije, »jezgro južnoslavenske države pod habsburškom kućom« — u interesu Austrije. Čak nije bitno da se koristi velikih

¹⁰ 20. X. 1860 izašla je Oktobarska diploma.

država imenuju — bitno je u stvari bilo upozoravanje na problematiku slavenskog juga kao takvog, na sve strane — i na što više strana, to bolje. Agitacija »ljudi bujne mašte« imala je u našim prilikama ulogu ambasadora, jer ovi su, ako smo ih i imali, bili sputani neposrednim zadacima i konkretnim okvirima.

Zanimljivo je, da je kod svojih suvremenika i političkih protivnika E. Kvaternik ponekad dobivao točno takvu karakteristiku, kakvu autor daje Banu: bio je spreman da radi za onoga, tko mu bolje plati. U stvari se tu radi o razvijanju i sazrijevanju političkih osnova, a pozitivni je rezultat tih zaleta bilo saznanje načina i mjere, kojom su vrbovani faktori reagirali. Činjenica, koja se iz autorova članka dobro vidi, jest da se između dvaju mogućih mentora, Austrije i Rusije, za plan ustanka u Bosni ruska strana indirektno angažirala sa 10.000 rubalja, koje je čuvao mitropolit Mihajlo (taj je inače bio u vezi s kćerkom ruskog ministra pravde, Bludova, onog istog Bludova, kod kojeg je sa svojim političkim planom Kvaternik nastojao da prodre 1858, a ne može se ni reći, da je posve neuspio). Što se tiče Kvaternikovih planova iznesenih u Rusiji, oni danas nisu poznati kao cjelina, a što se tiče Kvaternikovog djela »La Croatie et la Confédération italienne«, štampanog u Parizu 1859, autor nema pravo, kad kaže, da je Kvaternik tamo tražio za Hrvatsku i sjevernu Albaniju. (Kvaternik je u toj knjizi različito fiksirao granice Hrvatske). U vezi s Kvaternikom i Bosnom u srpsko-hrvatskoj problematici nije od malog interesa upozorenje autora (bilj. 43, str. 395) na srpski prijevod (u »Srpskim novinama«) Hilferdingova prikaza spomenute Kvaternikove knjige iz »Ruske besjede«, s nepovoljnim sudom o »Kvaternikovom isticanju prava Hrvata na Slovenačku i Bosnu«.

Na ovome mjestu ne može se ulaziti u pitanje sklonosti »Narodne stranke« 1860/1 za suradnju sa Srbijom, ali se može, za historiju srpsko-hrvatskih odnosa navesti svakako značajni zapis Kvaternika od 10. VII. 1869 (Dnevnik, rukopis¹¹) povodom njegovog razgovora s Oreškovićem u Zagrebu, gdje kaže, da su pravaši »još g. 1862 — akoprem smo Srbima zube već pokazali bili na saboru g. 1861 — šiljali mlade ljude u Srbiju, u legiju, kad su nas za savjet pitali«. Dakle, ako su pravaši, »još 1862« tako radili, mogli su prije sabora na kome su Srbima »pokazali zube«, pogotovo biti skloni suradnji; »narodnjacima« je to bila tradicija, stara ilirska, a na koji način su je pojedinci zamišljali, možda je neki primjer i Banov zadivljujući projekt.

Prvobitna namjera ovog osvrta na Vučkovićev rad nije bila, da ovako detaljno i duboko zađe u vrednovanje Banove koncepcije. Bez i mimo ovoga trebalo je upozoriti na zanimljivost Vučkovićevih informacija; što one znače i da su poželjne i ubuduće, vidi se iz onoga, što se, bez poznavanja izvjesnih važnih komponenata, moglo na njih nadovezati na ovome mjestu. Po mome mišljenju, a to izlazi iz gornjih razmatranja, nije mala Banova zasluga, da je komplikacije oko bosanskog pitanja najavio i Petrogradu i Beču i Beogradu i da je smatrao vrijednim da to učini i u Parizu i Turinu. Treba požaliti što autor članka nije izdvojio pitanje Banove političke koncepcije iz kompleksa njegovog »moralnog slepila«. Izvjesna ljudska svojstva, stranačka

¹¹ Na tome mjestu Kvaternik kaže, da je Orešković poslao župnika Relkovića k njemu 1861, dok u zapisima iz 1863 taj susret povezuje s događajima, koji su se pouzdano desili u proljeće 1862, pa je verzija za 1862 točna, dok onu za 1861 valja pripisati činjenici, da je Kvaternik do 1869 zaboravio pravi datum Oreškovićeve poruke.

pa i nacionalna pripadnost ne moraju nužno imati išta zajedničko s određenim političkim koncepcijama, koje nastaju na terenima i u situacijama čiji su korijeni dublji od korijena bilo koje individualne egzistencije.

Vučkovićev novi rad, na temelju materijala Matije Bana iz 1860/1 stavlja u centar pitanja o tadašnjem odnosu Hrvata i Srba — Bosnu. Vučković to nije mogao konstatirati zato, jer je prije svega htio da stavi pitanje srpsko-hrvatskog »ugovora« 1860/1 na njegovo mjesto, i jer je htio da stavi na njihovo mjesto i maštovite kombinacije Matije Bana, o čijem »prepevavanju« političkih planova sigurno znade više negoli pisac ovih redaka. Ali ma kako Vučković obradio svoje podatke, oni su sami po sebi zanimljiv prinos za poznavanje problematike srpsko-hrvatskih odnosa u prošlosti. Ovamo svakako spada i nadopuna ili i korektura ranijih rezultata iz te problematike. Samo što se ne bi moglo reći, da je Vučković u definitivnoj reviziji ocjene o Banu bio najsretnije ruke. Ocjenu Banova političkog rada trebat će do kraja provesti prije na liniji suda M. Ekmečića¹², na koji se Vučković ni malo ne osvrće, baš kao ni na utjecaj lokalnih bosanskih prilika na Banov rad 1860/1.

Što se napose tiče odnosa između Srba i Hrvata 1860/1, u koje Ekmečić nije ulazio, ali je dao zanimljivih nagoviještanja o sadržaju Banovih spisa u vezi s talijanskim pokretom — o čemu je Vučković sasvim škrto izvješćivao, a Stranjaković je općenito ostao dužan dokumentaciju — nijedan autor, pa ni Vučković ni Durković, nije ulazio u potpunu sadržajnu analizu dokumenta, bez obzira na to, da li ga smatra projektom ili činom, ili kada ga datira. Kako se može na temelju literature o srpsko-hrvatskom odnosu 1860/1 reći, da autori još nisu iscrpli arhivski materijal, takva analiza imat će mjesto nakon potpunog uvida ne samo u Banovu ostavštinu, nego i u inozemne arhive — i to, i za ocjenu Banova rada i za ocjenu međunarodne konstelacije oko srpskog i hrvatskog pitanja u to vrijeme.

Lj. Kuntić

KOVÁCS ENDRE, MAGYAR—DÉLSZLÁV MEGBÉKÉLESI TÖREKVÉSEK 1848/49-BEN. (Pomirbena nastojanja između Mađara i Južnih Slavena 1848/49.) Budapest 1958, str. 140.

Naša historiografija nije do danas dala cjelovit prikaz o brojnim pokušajima poljske emigracije u Parizu, da izmiri Slavene i ostale ne-Mađare s Mađarima 1848/49. Taj je problem kod nas osvijetljen samo manjim raspravama,¹ koje više manje iznose tek fragmente široko zasnovane akcije poljske emigrantske vlade oko spomenute pomirbe, iako, uzevši ih sve zajedno u obzir, ipak dobivamo dosta jasnu predodžbu o razvoju događaja u vezi sa spomenutim problemom.

¹² Ekmečić, n. dj., str. 80 i dr.

¹ J. Radonić, Autobiografija patrijarha Rajačića (kritička ocena), SAN, Beograd 1951; J. Sidak, L'hôtel Lambert et les Croates, Annales de l'Institut français de Zagreb 1942-43, D. Stranjaković, Kako je postalo Garašaninovo »Načertanije«, Spomenik SKA, Beograd 1939; isti, Držanje Srbije prema Austriji i Mađarima 1848/49. JIČ I, 1935.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB